

Михайло Якубович

РАНЬОМОДЕРНИЙ ФІЛОСОФСЬКИЙ «ДИПЛОМ» ВІД МУХАММАДА АЛЬ-КАФАУВІ: ТЕКСТ, ПЕРЕКЛАД З АРАБСЬКОЇ, КОМЕНТАР¹

Попри зростання інтересу до теми «глобального Півдня», «ісламський» компонент філософської спадщини України досі залишається вивченим геть поверхово. Особливо коли йдеться про високу інтелектуальну культуру і передусім – про філософію. А тим більше – не про індивідуальне осмислення тих чи інших питань, а про системне, інституційно оформлене їх вивчення.

Свого часу ми вже зверталися до тематики авіценізму на українських землях, у тому числі – до праць досить загадкового мислителя Мухаммада аль-Кафауві², який лишив по собі десятки творів філософської тематики (логіка, діалектика, онтологія, метафізика) [Якубович 2019: 35-36]. Сюлейман Гюр, автор найбільш повного довідника щодо кримських авторів, повідомляє про Мухаммада аль-Кафауві, що той походив із Кефе, згодом мешкав у Медині, а завершив свій життєвий шлях у 1755 році на посаді кадія (судді) османського на той час Єрусалиму [Gür 2022: 341]. Попри те, що Мухаммад аль-Кафауві тривалий час мешкав поза межами Криму, у регіоні його праці залишалися відомими. Наприклад, збереглася його глоса до коментаря на одну з праць аль-Іджі (1281–1355) у галузі діалектики, переписана в 1766 році (тобто за понад десятиліття після смерті автора) «на берегах річки Туна», тобто Дунаю³. От-

---

© М. Якубович, 2025

¹ Дослідження здійснене в рамках дослідницького проекту, підтриманого Фондом Герди Генкель (Gerda Henkel Stiftung).

² У відповідній науковій літературі його часто помилково асоціюють з іншим мислителем – Мухаммадом аль-Аккірмані (пом. 1761) – і це попри те, що біографія останнього відома куди краще. Така помилка зустрічається навіть у державному каталозі рукописів Турецької республіки (Yazma Eserler Katalog, <https://portal.yek.gov.tr/>). Імовірно, першоджерелом хибної атрибуції є відповідна стаття про Мухаммада аль-Аккірмані в турецькій «Ісламській енциклопедії», де він названий сином Хаджі Хаміда аль-Кафауві/Кефеві, тоді як у всіх рукописах самого аль-Аккірмані його батьком названий такий собі Мустафа. Див. цю статтю: [Yıldız 1989: 270], яка повторює помилку більш ранніх біографічних джерел.

³ Тривалий час рукопис зберігався в медресе с. Токсоф (нині Гредіна, Румунія), а згодом потрапив до Інституту рукопису НБУ ім. В. Вернадського [Аль-Кафауві, Хашійя].

же, між автором і регіоном зберігався певний зв'язок, і документ, який уперше презентується читачеві в цьому дослідженні, буде ще одним підтвердженням того.

З-поміж праць, які написав Мухаммад аль-Кафауї, збереглося чимало примірників однієї – *Risala fi Adab аль-Бахс* («Послання про етику дослідження»), типового посібника з діалектики, який, судячи з усього, широко вивчався в османських медресе, а згодом ще й сам став предметом коментарів. Один із примірників цієї праці, що зберігся в бібліотеці Лейденського університету (Нідерланди), містить цікавий додаток, власноруч написаний Мухаммадом аль-Кафауї [Аль-Кафауї, *Risala fi ль-Адаб*]. Згідно з уміщеною в каталог приміткою, цей рукопис потрапив до бібліотеки через лейденського колекціонера Г. Боумана, який придбав його десь у Сирії на початку 1999 року.

Власне, прикметною рисою цієї копії *Risala fi Adab аль-Бахс* (сам текст твору в цілому не відрізняється від багатьох інших, доступних у численних турецьких бібліотеках) є додаток, збережений в єдиному примірнику⁴. Цей документ належить до унікального жанру *іджази*, тобто «дозволів» (від араб. *аджаза* – «дозволяти») ⁵, а фактично дипломів на викладання, які традиційно для ісламської культури вчитель випишував учню. Причому стосуватися такий диплом міг як релігійних (перекази Пророка, тлумачення Корану), так і раціональних наук, включно з філософським знанням⁶. Зазвичай *іджаза* містила не лише імена учня і вчителя, а й повний перелік «кваліфікацій» останнього, включно з тими текстами, які він сам мав право «переказувати», а також важливим елементом, відомим як *сілсіла* (букв. «ланцюг» з араб.) – генеалогією знання від свого вчителя до певного авторитета: у релігійних питаннях – до самого Пророка, у питаннях раціональних – до якоїсь важливої постаті. Таким чином, *іджази* відкривають чимало біографічних деталей як щодо учителів, так і щодо учнів. А головне – вони показують місце того чи іншого автора в інтелектуальній традиції.

Презентований нижче текст *іджази*, виданої Мухаммадом аль Кафауї його учневі Халілю аль-Аккірмані, що походив з Аккермана (нині м. Білгород-Дністровський), не лише розкриває допоки невідомі подробиці життя першого, а й дозволяє глибше зазирнути в його інтелектуальну біографію як викладача авіценізму. Більше того, маємо тут учителя, який походив із Криму, кримського ж учня (автора диплому), а насамкінець – уже його учня – вихідця з Аккермана⁷, міста, тісно спорідненого з Кримом. Таким чином, документ подає фактичне свідчення циркуляції знань у межах одного регіону українського півдня в ранньомодерні часи.

Рукопис складають шість аркушів, кожен з яких має до 19 рядків на сторінку. Текст написано класичною арабською мовою. Місцями зустрічаються не дуже розбірливі і граматично проблемні частини, лакуни тощо. У ньому згадано десятки різних імен і назв книг, головню філософсько-теологічного змісту. Оскільки текст у певному сенсі є справді унікальним через приналежність і передавача, і реципієнта

⁴ Аль-Кафауї, Мухаммад. Іджаза. [рукопис]. Ор. 25.574/2: 256-28а. Бібліотека Лейденського університету.

⁵ Раніше ми вже публікували *іджазу*, яку отримав у 1404-тому році Шараф ад-Дін аль-Киримі (пом. 1454) від свого вчителя Ібн аль-Базазза (пом. 1424) як свідчення викладання ісламської теології на Кримському півострові вже в золотоординський період [Якубович 2016: 375-379].

⁶ Див. про цей жанр: [Idriz 2007].

⁷ Ідеться відповідно про Ахмада аль-Кафауї, Мухаммада аль-Кафауї та Халілія аль-Аккірмані.

до географічно однієї інтелектуальної традиції, пов'язаної з Кримським ханством і Османською імперією, існує потреба ввести в науковий обіг не лише коментований переклад, а й арабський оригінал. Через відсутність інших копій його повноцінне критичне видання неможливе (адже порівняти наявну його версію де-факто немає з чим). Тож арабський текст зазнав незначного граматичного редагування, передусім через виправлення дрібних помилок, описок, а також через упровадження відповідних коротких голосних для кращого розуміння окремих слів. Деякі слова, наприклад, часто вживане *устаз* («викладач», «наставник»), виправлено відповідно до літературних вимог. У тексті кілька разів зустрічається «д» (араб. *даль*) замість «з» (араб. *заль*). Проте ми схильні віднести це радше до питання каліграфічної майстерності нашвидкуруч написаних манускриптів тих часів, яке не є принциповим для передачі й розуміння тексту в цілому.

У певному сенсі цей «диплом» дозволяє не лише краще зрозуміти, які саме праці й пов'язані з ними автори були популярні в цій частині ісламського світу, а й відчутти «дух» цієї традиції, уперше представлені таким коротким, але інформативним першоджерелом.

Прочитання й аналіз цього невеликого за обсягом, але історично значущого тексту, дозволяють зробити декілька висновків.

У тексті «дозволу» збережено вказівку на початкову освіту Мухаммада аль-Кафауї, яку він отримав у такого собі Ахмада аль-Кафауї в Криму. Цікаво, що хоча цього вченого і згадано, проте його «список передавачів» у тексті відсутній. Отже, або сам Мухаммад аль-Кафауї не був знайомий із цим списком (тобто не знав, у кого вчився Ахмад аль-Кафауї), або з якихось причин не завершив освіту в цього викладача й сам не мав відповідної *іджази*.

Більш значущою була освіта, отримана від Мухаммада аль-Аміді. Хоча цей автор також маловідомий, його «кваліфікація» тягнулася від знаного мислителя ад-Давані, через якого сягала самого Ібн Сіні/Авіценни. Не лише сам Мухаммад аль-Кафауї добре знав філософську спадщину ад-Давані (яку й коментував), але ще й серед згаданих у тексті шістнадцяти книг перші десять належать до найбільш коментованих праць, які розкривають філософську та теологічну тематику передусім у руслі посткласичного ісламського авіценізму.

Вимальовується досить цікава схема, яка увиразнює територіальний зв'язок між усіма трьома постатями (Ахмадом аль-Кафауї, Мухаммадом аль-Кафауї, Халілем бін Мевлюдом аль-Аккірмані). Не виключено, що останній повернувся до Аккермана чи сусідніх регіонів, де міг поширювати праці свого вчителя. Адже, як доводить факт вищезгаданого рукопису з берегів Дунаю, ці праці були доступні там для вивчення вже в 1760-х роках. І хоча до повної реконструкції всіх наукових зв'язків того часу ще далеко, опублікований нами документ вказує на значний інтерес у регіоні саме до філософсько-теологічної традиції ісламу. І навіть понад те: умовно «системної» філософської освіти, вписаної в інтелектуальне середовище посткласичного ісламу.

<p>بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ</p>	<p>Ім'ям Бога Милостивого, Милосердного!</p>
<p>الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي جَعَلَ الْعُلَمَاءَ وَرَثَةَ الْأَنْبِيَاءِ، يَسْتَفِضُّ لَهُمْ مَا فِي الْأَرْضِ وَالسَّمَاءِ، وَرَفَعَ مَعَالِمَ الْعِلْمِ بِالْعُلَمَاءِ، وَجَعَلَ الْمُتَعَلِّمِينَ مِنَ الْعُقَاةِ. وَالصَّلَاةَ وَالسَّلَامَ عَلَى أَفْضَلِ مَنْ أَوْتِيَ الْحِكْمَةَ وَفَصَلَ الْخَطَابِ، وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ، خَيْرِ الْأَلِّ وَخَيْرِ الْأَصْحَابِ. أَمَّا بَعْدُ :</p>	<p>Хвала Богу, Який зробив учених спадкоємцями пророків, відкривши їм знання про те, що на землі й на небесах, і піднявши вияви цього знання через вчених, а їхніх учнів зробивши богобоязливими. Мир і благословення найшановнішому серед тих, кому даровано мудрість і розрізнення, його родині й сподвижникам – найкращій родині та найкращим сподвижникам! А далі:</p>
<p>فَيَقُولُ أَفْقَرُ الْوَرَى وَأَضْعَفُ الْعَبِيدِ، السَّيِّدُ مَحَمَّدُ الْكَفَوِيُّ ابْنُ الْحَاجِّ حَمِيدٍ : إِنَّ لِلْمَشَائِخِ السَّلْفِ شُكْرًا أَحَقَّ بِمُسْتَاهِمِهِمْ، وَجَعَلَ الْجَنَّةَ مَثْوَاهُمْ، قَدْ ابْتَدَعُوا فِي مُسْتَفِيدِهِمْ، بَعْدَ مَا اسْتَكْمَلُوا نَفْسَهُمْ، أَنْ أَجَازُوا لَهُمُ الْإِفَادَةَ لِمَنْ يَرِغَبُ إِلَيْهِمْ بِالِاسْتِفَادَةِ، وَصَرَفُوا إِلَيْهِمْ نَحْوَ الْمَطَالِبِ الْمَرْضِيَّةِ فِي مَحَلِّ التُّكْتِ الْخَفِيَّةِ . وَذَكَرُوا فِيهَا سُلْسَلَةَ أَسَاتِذَتِهِمْ، مَنْ أُخْرِجَ صِلَةٌ وَمَقْدَمَةٌ، لِيَكُونَ ذَلِكَ ذُرْبَعَةً إِلَى أَدْعِيَةٍ، وَأَثْبَتَ . فَاقْتَفَيْتُ أَثْرَهُمْ تَيْمَنًا بِأَثْرِهِمُ الْجَلِيلَةِ، وَتَادِبًا بِأَدَابِهِمُ الْحَمِيدَةِ، عَسَى أَنْ يُذَكَّرُوا وَأُذَكَّرَ بِالِاسْتِغْفَارِ وَالِدَعَاءِ وَالشُّكْرِ وَالنِّتَاءِ. فَاتَّفَقَ لِذَلِكَ الْكَمَالُ مِمَّنْ وُقِّقَ لِلِاسْتِكْمَالِ بِالْعُلُومِ وَالْفَضَائِلِ وَالْمَعَارِفِ الْجَزَائِلِ: الْفَاضِلُ الْعَامِلُ النَّقِيُّ التَّقِيُّ الْوَرَعُ خَلِيلُ بَنِّ مَوْلُودِ الْأَقْرَمَانِيِّ، فَأَجَزْتُهُ الْإِفَادَةَ لِمَنْ يَرِغَبُ إِلَيْهِ مِنَ الْمُسْتَرَشِدِينَ، فِيمَا أَمَكَنْ مِنْ بَدَلِ جُهْدِهِ فِي الْعُلُومِ النَّافِعَةِ ابْتِغَاءً لِمَرْضَاتِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى، نَاوِيًا فِيمَا يَبْتَغِي مِمَّا</p>	<p>говорить найнужденніший серед вбогих, найслабший серед рабів, <i>сейїд</i>⁸ Мухаммад аль-Кафауви⁹, син аль-Хаджі¹⁰ Хаміда: Вчителі, які належали до першого покоління¹¹ – найперші, хто заслуговує на подяку, і нехай райський сад стане їхнім кінцевим притулком. Довершуючи свої душі, вони запровадили для тих, хто в них навчався, дозволи, скеровуючи всіх тих до найвищих прагнень, які ведуть до вдоволення Божого, і це в найбільш прихованих речах. Далі вже ті почали вказувати списки своїх учителів, з якими мали зв'язок або в яких хоча би щось вивчали. Це було зроблено для того, щоб відвернути можливі запитання, і так і ствердилося. Я пішов їхніми шляхетними слідами, беручи приклад із їхнього поводження, і маю надію, що згадають і їх, і мене, просячи Божественного прощення, молитви, вдячності й пошани. Цією довершеною річчю я поділився з тим, хто пристав на шлях досконалості, набуття наук, чеснот і важливих знань, а саме з гідним</p>

⁸ Сейїд – зазвичай титул нащадка Пророка.

⁹ Вихідець із Кефе/Кафи (сьогодні Феодосія в АР Крим, Україна).

¹⁰ Титул особи, яка звершила хадж, паломництво до Мекки.

¹¹ Себто представники ранньоісламської громади (зазвичай маються на увазі перше й друге покоління).

<p>يَنْبَغِي خَيْرًا. أَفَحَسْبُ الْمَرْءِ نَيْتُهُ؟! فَإِنَّ نَيْتَ الْمَرْءِ خَيْرُ عَمَلِهِ. قَالَ اللَّهُ تَعَالَى : وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى، وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَى</p>	<p>похвали, діяльним, відданим, богобоязливим і скромним Халілем, сином Мавлюда аль-Аккірмані¹². Я дарував йому цей дозвіл для того, щоб він міг ознайомити своїх учнів із ним, віддавши якомога більше зусиль на шляху поширення корисних наук і пошуку вдовolenня Пресвятого і Всевишнього Господа, маючи ті наміри, які ведуть до добра. Хіба не варто зважати людині на свої наміри? Адже намір людини кращий від учинку. Усевишній сказав: «Людина отримає те, чого прагне, і побачать прагнення її»¹³.</p>
<p>ثُمَّ إِنَّهُ لَا بَأْسَ أَنْ نُلْقِيَ إِلَيْكَ أَسْمِيَّ مَشَايخِنَا فِي الْعُلُومِ، فَإِنِّي قَرَأْتُ بَعْدَ الْمَقَدِّمَاتِ عَلَى الْفَاضِلِ الْكَامِلِ الْفَائِقِ الْحَاجِّ أَحْمَدَ الْكُفَوِيِّ، وَقَرَأْتُ عَلَيْهِ بَعْضَ الْمَعَانِي وَالْكَلَامِ، وَالْأَصُولِ الرَّيَاضِيَّةِ، وَنَبَذْتُ مِنْ فُرُوعِهَا، رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى رَحْمَةً وَسِعَتْ، وَجَعَلَ الْجَنَّةَ دَارَهُ وَقَرَأْتُ أَسْوَاطَ الْفِقْهِ وَشَيْئًا مِنَ الْمَنْطِقِ الثَّابِتَةِ وَعِلْمِ الْمُنَاطَرَةِ وَالتَّفْسِيرِ عَلَى خَاتِمِ الْعُلَمَاءِ الْمُتَأَخَّرِينَ، قَدَوَةَ الْفَضْلَاءِ الْمُتَبَحَّرِينَ، مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْأَمْدِيِّ، أَحْسَنَ اللَّهُ الْمَلِكِ الْمَنَانُ إِلَيْهِ، وَجَعَلَ مَرَقَدَهُ رَوْضَةً مِنْ رِيَاضِ الْجَنَانِ وَأَخَذْتُ الْعُلُومَ الْعَقْلِيَّةَ مِنْهُ، وَهُوَ قَدْ أَخَذَ مِنَ الشَّيْخِ الْكَامِلِ</p>	<p>Отже, я повинен розповісти тобі про моїх учителів у різних науках. Я почав читати деякі початкові основи під керівництвом гідного, довершеного й високого рівнем аль-Хаджі Ахмада аль-Кафауї¹⁴. У нього я вивчав¹⁵ дещо з семантики арабської мови, теології, принципів математики й деяких похідних, нехай же виявить Бог до нього Свою широкую милість, дарувавши йому райський сад навічно. Також я вивчав основи права і дещо з логіки, діалектики та тлумачення в «печатки пізніх учених», прикладу для гідних шукачів знань, Мухаммада бін Ібрагіма аль-Аміді¹⁶, нехай виявить Даруючий Владика до нього добро, поселивши в райських садах. Від нього я узяв раціональні науки, а він узяв їх від довершеного вчителя,</p>

¹² Автор із такими іменем невідомий. Збережені лише праці під ім'ям Халіль бін Саліх аль-Аккірмані (тобто вихідець з Аккермана), датовані серединою XVIII ст. і присвячені питанням рецитації Корану [Аль-Кафауї, Ахмад, Терсете]. Це збігається з часом активності самого Мухаммада аль-Кафауї, але відмінність в імені пояснити важко, тож імовірно, що все ж ідеться про іншого вченого.

¹³ Коран, 53: 39-40. Переклад наш.

¹⁴ Серед авторів, які хронологічно вписуються в ранні роки життя Мухаммада аль-Кафауї, найбільш імовірним залишається Ахмад аль-Кафауї, який мешкав у самій Кефе і близько 1732 року написав коментар до 30-тої частини Корану. Зберігся рукопис цієї праці: [аль-Кафауї, Ахмад, Тафсір джуз 'амма]. Див. також збережену працю з риторики авторства такого собі Ахмада бін Мухаммада аль-Кафауї [Аль-Кафауї, Шарху 'Аруді ль-Андалусі].

¹⁵ Букв. «читав», але в даному контексті йдеться не просто про читання, а саме про вивчення під керівництвом авторитета.

¹⁶ Син згаданого далі Мухі д-Діна аль-Джазаррі аль-Аміді (середина XVII ст.), автора низки праць, у тому числі з логіки.

<p>السَيِّدُ ابْنُ السَيِّدِ مَحْيِي الدِّينِ الْجَزْرِيّ الْأَمْدِيّ، نَوَّرَ اللهُ مَضْجَعَهُمَا، وهو من الفاضلِ زَيْنِ الدِّينِ الْبِرَادُوسْتِي، وهو من السَيِّدِ مَحْيِي الدِّينِ الْجَزْرِي، وهو من أَفْضَلِ الْمُحَقِّقِينَ مُحَمَّدِ الشَّرْوَانِي، وهو من أَكْمَلِ الْمُتَبَحِّرِينَ أَحْمَدَ الْمَنْجَلِي، وهو من الفاضلِ الْمُحَرَّرِ مِيرْزَا جَانِ الْبَاغْتَوِيّ الشَّيرَازِيّ، وهو من مولى العلماءِ خِوَاةِ جَمَالِ الدِّينِ محمود، وهو من العَلَمَةِ الثَّانِي جَلَالِ المَلَّةِ وَالدِّينِ الدَّوَانِي.</p>	<p><i>seyida</i>, сина <i>seyida</i>, Мухі д-Діна аль-Джазаррі аль-Аміді, і нехай освітить Господь Своїм світлом місця їхнього спочинку. Він же, у свою чергу, навчався у гідного Зейн ад-Діна аль-Барадусті¹⁷, А той у <i>seyida</i> Мухі д-Діна аль-Джазаррі, А той у найшляхетнішого серед найдостовірніших Мухаммада аш-Ширвані¹⁸, А той у найдосконалішого серед шукачів Ахмада аль-Мунаджалі¹⁹, А той у гідного автора багатьох праць Мірзиджана аль-Багтауві аш-Шіразі²⁰, А той у пана учених хваджі²¹ Джамаль ад-Діна Махмуда²², А той у «другого з видатних учених», слави громади і віри, ад-Давані²³.</p>
<p>قال العَلَمَةُ الدَّوَانِي فِي رِسَالَةِ الْإِجَازَةِ لِبَعْضِ تَلَامِذَتِهِ مِنْ فَضَلَاءِ الرُّومِ: أَمَّا مَشَايِخُنَا فِي الْعَقَلِيَّاتِ، وَإِنْ لَمْ يَكُنْ لِلرَّوَايَةِ فِيهَا مَدْخَلٌ كَثِيرٌ، فَإِنِّي قَدْ أَخَذْتُهَا مِنْ وَالِدِي، أَوْحَدِ أُمَّةِ الْإِسْلَامِ، قُدْوَةَ الْعُلَمَاءِ الْعِظَامِ، مَوْلَانَا سَعْدِ المَلَّةِ وَالدِّينِ مُحَمَّدِ</p>	<p>Сам же видатний учений ад-Давані сказав в одному з дозволів на викладання, виданому одному гідному учню з країни <i>ар-Рум</i>²⁴: «Якщо говорити про моїх вчителів у раціональних науках, то в них мало місця для традиційної передачі знань. Утім, я навчався у свого батька, одного з імамів ісламу, прикладу для великих учених, нашого пана, щастя громади й релігії Мухаммада ас-Садікі ад-Давані, також</p>

¹⁷ Вихідець із Барадушту/Брадосту, регіону на кордоні північного Іраку й північно-західного Ірану, де ще на початку XVII ст. існувала курдська держава, відома як Емірат Брадост.

¹⁸ Імовірно, це про Мухаммада Аміна аш-Ширвані (пом. 1626), вихідця з Ширвану (нині Азербайджан), який провів останні роки життя в Стамбулі.

¹⁹ Учень згаданого нижче Мірзаджана.

²⁰ Відомий як Мірзаджан (пом. 1547), визнаний автор праць з логіки та теології, передусім коментарів до більш ранніх авторитетів.

²¹ Почесний титул вчених, передусім у перськомовних регіонах.

²² Джамаль ад-Дін Махмуд аш-Шіразі (пом. 1519), автор декількох філософських праць, мешкав у Гераті (нині територія Афганістану).

²³ Джаяль ад-Дін ад-Давані (1426–1502), знаний енциклопедист свого часу; деякі з його праць коментувалися самим Мухаммадом аль-Кафауі (наприклад, *Рісала фі Ісбат аль-Ваджіб*, «Послання про утвердження необхідного буття»).

²⁴ *Ар-Рум*: для XVII/XVIII ст. це передусім Анатолія, територія сучасної Туреччини. Текст цього «диплома» віднайти не вдалося, як і визначити постать самого учня. В Османській імперії ад-Давані став відомим завдяки 'Абд ар-Рахману аль-Муйядзаде (пом. 1516), який обіймав посаду кадїаскера Анатолії на початку XVI ст. Див. [Idriz, 2007].

<p>الصَّدِيقِيّ الدَّوَانِي، المحدث الشَّهِير بِكَازِرُونِي، ومن المولى العَلَامَةِ مظهر الدين محمد الكازروني، وهما أخذاهما من أستاذِ البشر، العقل الحادي عشر، السيّد الشريف عليّ وأخذاهما أيضًا من الجرجانيّ قدسَ اللهُ سرَّهُ المولى علاءِ الدين القرطاسيّ، صاحبِ كتابِ السيرة المرشديّة، وهو قد أخذها عن والده تاجِ الدين القرطاسيّ، وهو من المولى الإمام، قُدوة حكماء الإسلام، الملقَّب بالهادي، شهابِ الحقِّ والدين، أبي بكر، وهو من الفيلسوف المحقِّقِ خواجة نصير الدين محمد بن محمد بن حسن الطوسي، وهو من الأستاذ فريد الدين داماد النيسابوريّ، وهو من السيّد صدر الدين السرخسيّ، وهو من أفضلِ الدين الغيلانيّ، وهو من أبي العباس اللوكريّ، صاحبِ (بيان الحق)، وهو من</p>	<p>відомого як «передавач хадісів» (<i>мухад-діс</i>) з Казеруна²⁵. Крім того, я навчався в нашого пана, видатного вченого Мазгар ад-Діна Мухаммада аль-Казеруні. Вони ж обоє вчилися у «вчителя людей», «одинадцятого розуму»²⁶, <i>сейїда</i> аш-Шаріфа 'Алі аль-Джурджані, нехай освятить Бог його прах. Він же вчився в пана 'Аля ад-Діна аль-Кіртасі, автора книги «Настановчий шлях». У свою чергу, той навчався у свого батька Тадж ад-Діна аль-Кіртасі, а той – у нашого пана, великого імама, прикладу для мудреців ісламу, відомого як «Провідник», яскравої зірки істини й віри Абу Бакра, який навчався в достовірного філософа хваджі Насір ад-Діна Мухаммада бін Мухаммада бін Хасана ат-Тусі. Той же вчився у Фарід ад-Діна Дамада ан-Нісабурі, який навчався у Садр ад-Діна ас-Са-рахсі, а той – у Афдаль ад-Діна аль-Гіляні. Він навчався в Абу аль-Аббаса аль-Лукарі, автора «Пояснення істини», а той – у</p>
<p>الشيخ الرئيس أبي عليّ الحسين بن عبد الله بن سينا البخاريّ". هذا فيها. أيها الولد العزيز، لا يخفى على أهل الخَلِّ والتمييز أنّ كمالَ نوع الإنسان إنّما هو بامتيازِهِ بالعلم والعرفان، ونقصانه باتّصافِهِ بما يُكُنُّ فيه فيجبُ السلوكُ للسالك. من الجهل والحرامان تحصيلُ اليقين والإفادّة، لا سيّما في علومٍ بها معرفةُ الأحكام الشرعيّة، فيها مقاصدُ جليلّة، تُشرفُ بجهتها وجهَ الدين في الديار، تُجيزُ من</p>	<p>самого Головного Вчителя Абу Алі аль-Хусайна бін Абд Аллага ібн Сіні аль-Бухарі»²⁷. Так там було написано²⁸. Дорогий мій сину! Відомо кожному, хто здатен приймати рішення й відрізнити істину від хиб, що досконалість людського роду полягає в тому, що цей рід відрізняється від інших істот наукою та знанням, а недосконалим стає через появу невігластва й омани. Тому кожному, хто став на цей шлях, варто досягати впевненості й повноти знань, а особливо – у пов'язаних із релігійними законами питаннях, через які розкриваються шляхетні смисли й пошановується релігія у певній землі, звільняючи ту</p>

²⁵ Місто на південному заході сучасного Ірану.

²⁶ Алюзія на переважно неоплатонівську космологічну «теорію десяти розумів», поширену в тогочасному ісламському світі.

²⁷ Серед авторів, згаданих в переліку ад-Давані, можна помітити як мінімум трьох найвизначніших представників ісламської філософської традиції та їхніх учнів – 'Алі аль-Джурджані (1340–1413), Насіра ад-Дін ат-Тусі (1201–1274) і, відповідно, самого Ібн Сіну (980–1037). Тож через сілсілу ад-Давані Мухаммад аль-Кафауї вказував на свою наукову легітимність, маючи стосунок до беззаперечного авторитету.

²⁸ Виглядає як завершення цитати з «диплому» ад-Давані.

<p>الظلمات. و"مواقف سنّية" يهتدي بمعانيها إلى عالم الغيب والشهادات، و"مطالع الأنظار" أفاضتها درايةً الفحول لنيل الأبرار، و"مطالب العلية" سبكتها "نهاية العقول" بأيدي الأفكار، و"طوالغ" تَلألأت أنوارها على صفحات الإمام، و"تجريد" عن غيابات الشكوك وظلمات الأوهام، و"فوائد يقينية" أفادتها القطعيّات من فصل الخطاب، و"عقائد دينية" أيّدها المحكمات من أم الكتاب، و"عمدة في الإرشاد" إلى تأويل غوامض المرام، و"كفاية في الوقوف" على أسرار من متشابهات الكلام، و"أزرر عرر" هي جواهر الإسلام،</p>	<p>від несправедливості. ²⁹«Позиції Сунни»³⁰ через свої смисли ведуть до світу потаємного і явного. «Обрії поглядів»³¹ відкривають обізнаність із досяжністю найдивовижніших думок. «Найвищі прагнення»³² ведуть до «Межі розумів» через відповідні думки. «Місця сходження зірок»³³ освітлюють сторінки Імама. «Очищення»³⁴ веде до чистоти від сумнівів і оманливих переконань. «Переконливі користі»³⁵ відкривають достовірні аргументи того, як відрізнити істину від хиби. «Релігійні доктрини»³⁶ допомагають зрозуміти буквальні тексти Корану. «Основа наставництва»³⁷ розкриває найбільш заплутані речі. «Довершеність»³⁸ допомагає зрозуміти алегоричні знамення Божественного Слова. «Зібрані перли» – це великий скарб для ісламу³⁹.</p>
--	--

²⁹ Тут і далі назви книг, які учень вивчав під керівництвом учителя.

³⁰ Ідеться про Аль-Мавакіф Адуд ад-Діна аль-Іджі (1281–1355), знану працю в галузі теології.

³¹ Араб. Маталі аль-Анзар, теологічна праця аль-Асфгані, створена як коментар до твору відомого мислителя аль-Байдауї (пом. після 1291).

³² Араб. Аль-Маталіб аль-‘Алія і Нігайяту ль-‘Укуль: праці Фахр ад-Діна ар-Разі (пом. 1209), знаного мислителя.

³³ Араб. Тавалі’ аль-Анвар, праця згаданого аль-Байдауї.

³⁴ Араб. Таджрід аль-Іттикад, праця згаданого вище Насір ад-Діна ат-Тусі, класика філософської теології ісламу.

³⁵ Автор і повна назва праці невідомі.

³⁶ Можливо, широко коментована праця в галузі доктрини згаданого аль-Іджі, відома як аль-‘Акаїд аль-Адудія («Доктрини Адуда»).

³⁷ Араб. ‘Умда фі ль-Іршад, можливо, коментар на працю аль-Бакіліяні (940–1013), відому як Ат-Такріб уа ль-Іршад.

³⁸ Араб. аль-Кіфайя. Праць із таким поняттям у назві існує чимало. Можливо, ідеться про твір авторства Джалаля ад-Діна з Хорезму (1300–1397), тобто про коментар до праці Бідайяту ль-Гідайя («Початок наставництва») відомого ісламського мислителя Абу Хаміда аль-Газалі.

³⁹ Завершують перелік переважно праці з основ ісламського права (ханафітська традиція) різних авторів, від Мулли Хосрова (XIV ст.) до Ібрагіма аль-Халаббі (1490–1570), «Місце зустрічі морів» (Мультака аль-Абхар) якого неодноразово коментувалося.

<p>و"غاية بيان" و"أكمل هداية" من الملك العلام. فكانها "مجمع البحرين"، بل "ملتقى البحر"، أو "مجمع الأنهر". تم.</p>	<p>«Межа пояснення» і «Досконале на- ставництво» – говорять про шлях до Все- відного Господа. Вони такі, як і «Місце зустрічі морів» або «Сходження морів», або «Зустріч річок». Кінець.</p>
<p>إني قد أجزتكَ بتدريس تلك العلوم العقلية والنقلية، وإقراء الكتب المتداولة بين العلماء البحر، والزُّبُرِ المُتَناوِلَةِ لدى أربابِ العقولِ، مِمَّا صَنَفَهُ فِيهَا المَشايخُ الأوائِلُ، وتقرير ما أَلْفَتَهُ من الحواشي والرَّسائلِ، لِمَن يرغبُ إليك في ذلك من المُسترشدين، أينما سُنْتَ ومَتَى قصدتَ، بنيةٍ خالصةٍ، وعزيمةٍ سالحةٍ فدوامه ودوامِ العملِ بالعلمِ، فإنَّ العلمَ بلا عملٍ كشجرٍ بلا ثمرٍ، والعملَ بدونِ علمٍ غيرُ معتبرٍ. جعلنا اللهُ تعالى وإياكم من العلماءِ العاملين، وحشرنا يومَ الجزاءِ من رُمرَةِ المُتَقِينِ الصَّالِحِينَ الفائزين، وصَلَّى اللهُ على سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ خَاتِمِ الأنبياءِ والمُرسلين، وعلى آلِهِ وأصحابِهِ الكامِلينَ المرشدينَ، وسلَّمَ.</p>	<p>Отже, я дозволяю тобі навчати цим раціональним і традиційним наукам і так само передавати далі ці книги, поширені серед учених, обдарованих кмітливим розумом, а саме ті, які були укладені пер- шими вчителями, і ще й підтверджувати написаними мною працями – різними коментарями й посланнями⁴⁰. Ти можеш це передати своїм учням, коли побажаєш і як побажаєш, із відповідним наміром. Намір же найкраще зберігається тоді, коли є відповідні не лише знання, а й учинки, адже знання без учинків – це як дерево без плоду, та й учинок без знання як такий не має жодного сенсу. Нехай же Бог Усевишній зробить нас і вас одними із таких вчених, які поєднують і знання, і вчинки. Мир і благословення нашому пану Мухаммаду, останньому Пророку й Посланцю, а також його досконалому і скерованому на правильний шлях роду та сподвижникам.</p>
<p>من الأحوج إلى الكلِّ في العمى السَيِّدِ مُحَمَّدِ بنِ الحَاجِّ حميد الكفوي المدرِّسُ بالمدرسة الفيزيية، باعتبار موصلة بسليمانية الخاتم: السيد محمد</p>	<p>Нужденний шукач світла, яке виводить з омани, <i>сейїд</i> Мухаммад бін аль-Хадджі Хамід аль-Кафауї, викладач у медресе Файдійя [Февзійя], пов'язаному із Сулейманіє. Печатка: <i>ас-сейїд Мухаммад</i></p>

⁴⁰ Майже всі праці Мухаммада аль-Кафауї справді написані в жанрах коментарів, глос або коротких тематичних трактатів (араб. рісала, «послання»).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Аль-Кафауі, Мухаммад. Іджаза. [рукопис]. Ор. 25.574/2: 256-28а. Бібліотека Лейденського університету.
- Аль-Кафауі, Мухаммад. Рісала фі ль-Адаб. [рукопис]. Ор. 25.574, 1. Бібліотека Лейденського університету.
- Аль-Кафауі, Ахмад. Тафсір джуз 'амма. [рукопис]. No. 357. Народна бібліотека Балікесіру.
- Аль-Кафауі, Ахмад. Terceme-i el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye. [рукопис]. No. 4556, 86b-112b. Народна бібліотека Маніси.
- Аль-Кафауі, Ахмад. Хашійя аль-Кафауі. [рукопис]. Ф. 74, No. 49. Інститут рукопису НБУ ім. В. Вернадського.
- Аль-Джазаррі. Хашійя. Мухі д-Дін аль-Джазаррі. [рукопис]. No. 582: 68-69. Стамбульський археологічний музей.
- Аль-Кафауі. Ахмад. Шарху 'Аруді ль-Андалусі. [рукопис]. Колекція Джарулли, No. Carullah, 2092, 76-119. Бібліотека Сулейманіє.
- Якубович, М. (2016). *Філософська думка Кримського ханства*. Київ: Комора.
- Якубович, М. (2019). Авіценна й авіценізм у мусульманській філософській думці на українських землях: Посткласичний період (XVII-XVIII ст.). *Sententiae*, 38(1), 27-40. <https://doi.org/10.22240/sent38.01.027>
- Demir, O. (2020). Tracing *al-Dawānī* in Ottoman lands: *Mu'ayyadzāda 'Abd al-Raḥmān and his natural theology*. *Entelekyā Logico-Metaphysical Review*, 4(1), 15-28.
- Gür, S. (2022). *Kırım Kitabı: Tarih, ulema, udeba, şuarâ, meşayih ve müellifler*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Idriz, M. (2007). From a local tradition to a universal practice: Ijāzah as a Muslim educational tradition (with special reference to a 19th century Idrīs Fahmī b. Şālih's ijāzah issued in the Balkans and its annotated English translation). *Asian Journal of Social Science*, 35(1), 84-110. <https://doi.org/10.1163/156853107X170178>
- Yıldız, S. (1989). Akkırmani. In *TDV İslām Ansiklopedisi* (Vol. 2). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Одержано 22.06.2025

REFERENCES

- Al-Kafawi, Muhammad. Ijaza. [manuscript]. Or. 25.574/2: 25b–28a. Leiden University Library.
- Al-Kafawi, Muhammad. Risala fi l-Adab. [manuscript]. Or. 25.574, 1. Leiden University Library.
- Al-Kafawi, Ahmad. Tafsir juz 'amma. [manuscript]. No. 357. Balikesir National Library.
- Al-Kafawi, Ahmad. Terceme-i el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye. [manuscript]. No. 4556, 86b-112b. Manisa National Library.
- al-Kafawi, Ahmad. Hashiyya al-Kafawi. [manuscript]. F. 74, No. 49. V. Vernadsky National Library, the Institute of Manuscripts.
- Al-Jazarri, Hashiyya Muhi d-Din al-Jazarri. [manuscript]. No. 582: 68-69. Istanbul Archaeological Museum.
- Al-Kafawi, Ahmad. Sharhu 'Arudi l-Andalusi. [manuscript]. Jarullah Collection, No. Carullah, 2092, 76-119. Suleymaniye Library.
- Yakubovych, M. (2016). *The philosophical thought of the Crimean Khanate* [In Ukrainian]. Kyiv: Komora.
- Yakubovych, M. (2019). Avicenna and Avicennism in the Muslim philosophical thought on Ukrainian lands: Post-Classical period (17th-18th centuries) [In Ukrainian]. *Sententiae*, 38(1), 27-40. <https://doi.org/10.22240/sent38.01.027>
- Demir, O. (2020). Tracing *al-Dawānī* in Ottoman lands: *Mu'ayyadzāda 'Abd al-Raḥmān and his natural theology*. *Entelekyā Logico-Metaphysical Review*, 4(1), 15-28.

- Gür, S. (2022). *Kırım Kitabı: Tarih, ulema, udeba, şuarâ, meşayih ve müellifler*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Idriz, M. (2007). From a local tradition to a universal practice: Ijāzah as a Muslim educational tradition (with special reference to a 19th century Idrīs Fahmī b. Şālīh's ijāzah issued in the Balkans and its annotated English translation). *Asian Journal of Social Science*, 35(1), 84-110. <https://doi.org/10.1163/156853107X170178>
- Yıldız, S. (1989). Akkırmani. In *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 2). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Received 22.06.2025

Mykhaylo Yakubovych

The Early Modern Philosophical “Diploma” by Muhammad al-Kafawi: Text, Translation from Arabic, and Commentary

The first annotated edition of the Arabic text and Ukrainian translation of the “permission” (*ijaza*) to teach theological disciplines related to Avicennaism (mid-18th century). This permission was awarded by a scholar of Crimean origin, Muhammad al-Kafawi, to Khalil al-Akkırmani, a native of Akkerman (now Bilhorod-Dnistrovskyi). The document is reconstructed on the basis of a newly discovered manuscript from Leiden University Library (The Netherlands). Based on the permission, it is argued that the intellectual circles of the Crimean Khanate and the Ottoman Empire at that time were involved in the systematic study and reproduction of the philosophical tradition, namely the so-called “rational sciences.”

Михайло Якубович

Ранньомодерний філософський «диплом» від Мухаммада аль-Кафауї: текст, переклад з арабської, коментар

Перше коментоване видання арабського тексту й українського перекладу «дозволу» (*іджази*) на викладання пов'язаних з авіценізмом теологічних предметів (сер. XVIII ст.). Цей дозвіл було видано вченим кримського походження Мухаммадом аль-Кафауї вихідцю із Аккермана (нині м. Білгород-Дністровський) Халілю аль-Аккірмані. Документ реконструйовано на підставі нещодавно віднайденого рукопису з бібліотеки Лейденського університету (Нідерланди). На основі дозволу обґрунтовано, що тогочасні інтелектуальні кола Кримського ханства й Османської імперії були залучені до системного вивчення та відтворення філософської традиції, а саме так званих «раціональних наук».

Mykhaylo Yakubovych, PhD, research fellow, Oriental Studies Department, Faculty of Philosophy, Freiburg University (Germany).

Михайло Якубович, к. іст. н., дослідник, кафедра східних студій, факультет філософії університету Фрайбурга (ФРН).

e-mail: mykhaylo.yakubovych@orient.uni-freiburg.de
